

ارائه افشای ابزارهای مالی بر مبنای استانداردهای جدید حسابداری ایران

سید محمدباقر آبادی

دو مورد از استانداردهای جدید حسابداری ایران که الزامات آن‌ها در مورد صورت‌های مالی که دوره‌ی مالی آن‌ها از ۱ فروردین ۱۳۹۸ و پس از آن آغاز می‌شود، لازم‌الاجرا شده است، استاندارد حسابداری شماره‌ی ۳۶ "ابزارهای مالی - ارائه" و استاندارد حسابداری شماره‌ی ۳۷ "ابزارهای مالی - افشا" هستند. نکته‌ی قابل توجه درباره‌ی این دو استاندارد این است که ما در ایران تا کنون استاندارد حسابداری با این موضوع نداشتیم، و برای ما جدید محسوب می‌شوند.

پیشینه‌ی استانداردهای حسابداری ابزارهای مالی

در سال ۱۹۸۸ پروژه‌ی مشترکی توسط کمیته‌ی استانداردهای بین‌المللی حسابداری (IASB) و انجمن حسابداران خبره‌ی کانادا^۱ درباره‌ی ابزارهای مالی اجرا شد. نتیجه‌ی آن پروژه ابتدا در سپتامبر ۱۹۹۱ و پس از دریافت دیدگاه‌های مختلف و اصلاح موارد پیشنهادی در ژانویه‌ی ۱۹۹۴ منتشر شد. سپس در گام نخست، در ژوئن ۱۹۹۵، استاندارد بین‌المللی حسابداری شماره‌ی ۳۲ "ابزارهای مالی: افشاء و ارائه"^۴ (IAS 32)، و در گام دوم، در دسامبر ۱۹۹۸، استاندارد بین‌المللی حسابداری شماره‌ی ۳۹ "ابزارهای مالی: شناسایی و اندازه‌گیری"^۵ (IAS 39) منتشر شد. در ادامه، در سال ۲۰۰۵، هیئت استانداردهای بین‌المللی حسابداری (IASB) تصمیم گرفت تا IAS 32 را در قالب دو استاندارد جداگانه به شرح زیر ارائه کند:

■ استاندارد بین‌المللی حسابداری شماره‌ی ۳۲ "ابزارهای مالی: ارائه"^۶ (IAS 32)

■ استاندارد بین‌المللی گزارشگری مالی شماره‌ی ۷ "ابزارهای مالی: افشاء"^۷ (IFRS 7) (لازم‌الاجرا از سال ۲۰۰۷)

این تغییر موجب لغو استاندارد بین‌المللی حسابداری شماره‌ی ۳۰ "افشاهای مربوط به صورت‌های مالی بانک‌ها و موسسات مالی مشابه"^۸

(IAS 30) شد. IAS 39 نیز طی سال‌های ۲۰۰۳ و ۲۰۰۵ دچار تغییرات اساسی شد. تا این که سرانجام در سال ۲۰۰۸ هیئت استانداردهای بین‌المللی حسابداری پروژه‌ی استاندارد بین‌المللی گزارشگری مالی شماره‌ی ۹ "ابزارهای مالی"^۹ (IFRS 9) را آغاز کرد، و در سال ۲۰۱۸ این استاندارد جایگزین IAS 39 شد. از این رو، هم اینک در سطح بین‌المللی سه استاندارد مرتبط با ابزارهای مالی به شرح زیر داریم:

■ IAS 32 "ابزارهای مالی: ارائه" که استاندارد حسابداری شماره‌ی ۳۶ ایران به نوعی ترجمه و مشابه آن است.

■ IFRS 7 "ابزارهای مالی: افشا" که استاندارد حسابداری شماره‌ی ۳۷ ایران به نوعی ترجمه و مشابه آن است.

■ IFRS 9 "ابزارهای مالی": که در ایران استاندارد متناظر آن نداریم. در این استاندارد مطالبی درباره‌ی شناخت، قطع شناخت، طبقه‌بندی، اندازه‌گیری و حسابداری مصون‌سازی مطرح شده است. با توجه به این که در ایران فعلاً این استاندارد مصوب نشده است، بنابراین درباره‌ی شناخت و اندازه‌گیری و قطع شناخت ابزارهای مالی که به شرح استانداردهای حسابداری شماره‌ی ۳۶ و ۳۷ ارائه و افشای آن‌ها الزامی شده است از استانداردهای مربوط قبلی خودشان استفاده می‌شود.

در ادامه، به بررسی استانداردهای حسابداری شماره‌ی ۳۶ و ۳۷ ایران می‌پردازیم.

ابزارهای مالی: ارائه

ابزار مالی عبارت است از هر قراردادی که برای طرفین ایجاد حقی بدین شرح کند: برای یک طرف دارایی مالی و برای طرف دیگر ابزار مالکانه یا بدهی مالی باشد. تفاوت اصلی بین ابزارهای مالی و دارایی‌ها و بدهی‌های دیگر وجود قرارداد است. یعنی طرفین اختیار محدودی برای عدول

از قرارداد دارند. این توافق ضمانت اجرایی قانونی دارد، ولی لزوماً مکتوب نیست.

ابزارهای مالی به سه دسته تقسیم می‌شوند:

- دارایی مالی
- بدهی مالی
- ابزار مالکانه

دارایی مالی و بدهی مالی در استاندارد تعریف نشده‌اند. بلکه فقط برای آن‌ها به ذکر مثال‌هایی اکتفا شده است. از این رو در ادامه، این مثال‌ها همراه با مصادیقی که در ایران وجود دارند ارائه می‌شود.

دارایی‌های مالی عبارتند از:

- نقد (موجودی‌های نقد نزد بانک‌ها، معادل‌های وجه نقد، وجوه تنخواه‌گردان)
- ابزار مالکانه واحد تجاری دیگر (سهام منتشرشده توسط دیگران - سرمایه‌گذاری در سهام)
- حق قراردادی برای دریافت نقد یا دارایی مالی دیگر از واحد تجاری دیگر (حساب‌های دریافتی تجاری، اسناد دریافتی، وام‌های دریافتی، اوراق بدهی، و اوراق قرضه)
- حق قراردادی برای مبادله‌ی دارایی‌های مالی یا بدهی‌های مالی با واحد تجاری دیگر، در شرایطی که به‌طور بالقوه برای واحد تجاری **مطلوب** است (اسناد دریافتی قابل تسویه در مقابل دریافت اوراق مشارکت شهرداری‌ها، حساب‌های دریافتی قابل تسویه با اوراق خزانه‌ی وزارت راه و شهرسازی، قراردادهای اختیار معامله شامل اختیار خرید و اختیار فروش، پیمان‌های آتی که طی آن‌ها مقدار معینی سهام، کالا یا ارز توسط واحد گزارشگر خریداری شده است)

■ **ابزار غیرمشقوقه‌ای** که واحد تجاری در ازای آن نسبت به دریافت تعداد **متغیری** از ابزارهای مالکانه‌ی خود واحد تجاری متعهد است یا ممکن است متعهد شود. به عنوان

مثال، یک صندوق سرمایه‌گذاری با یک واحد گزارشگر توافق می‌کند که صندوق در قبال سرمایه‌گذاری در سهام واحد گزارشگر این تضمین را داشته باشد که در صورت عدم وجود تقاضا برای سهام واحد گزارشگر، در زمانی که صندوق قصد فروش آن را داشته باشد، اقدام به خرید سهام خودش از صندوق خواهد کرد.

■ **ابزار مشقوقه‌ای** که به روشی غیر از مبادله مبلغ ثابتی نقد یا دارایی مالی دیگر با تعداد **ثابتی** از ابزارهای مالکانه‌ی خود واحد تجاری، قابل تسویه است یا تسویه خواهد شد. به عنوان مثال، سرمایه‌گذاری در پیمان آتی که در سررسید آن طرف مقابل معادل ارزش ۲۰ کیلو طلا سهام عادی خود را در قبال آن واگذار خواهد کرد.

بدهی‌های مالی عبارتند از:

- **تعهد قراردادی برای تحویل نقد یا دارایی مالی دیگر به واحد تجاری دیگر** (حساب‌های پرداختی تجاری، اسناد پرداختی، وام‌های پرداختی، اوراق بدهی منتشرشده مانند اوراق قرضه‌ی پرداختی، اوراق مشارکت پرداختی و اوراق خزانه‌ی پرداختی)
- **تعهد قراردادی برای مبادله‌ی دارایی‌های مالی یا بدهی‌های مالی با واحد تجاری دیگر**، در شرایطی که به‌طور بالقوه برای واحد تجاری **نامطلوب** است (اسناد پرداختی قابل تسویه در مقابل واگذاری اوراق مشارکت بانک مرکزی، حساب‌های پرداختی قابل تسویه با اوراق خزانه‌ی وزارت نیرو، اختیار خرید یا اختیار فروش مقدار معینی سهام، کالا یا ارز که توسط واحد گزارشگر منتشر شده)

■ **ابزار غیر مشقوقه‌ای** که واحد تجاری در ازای آن، نسبت به تحویل **تعداد متغیری** از ابزارهای مالکانه خود واحد تجاری، متعهد است یا ممکن است متعهد شود. به عنوان مثال، یک واحد گزارشگر با یک صندوق سرمایه‌گذاری توافق می‌کند که صندوق در

قبال سرمایه‌گذاری در سهام واحد گزارشگر این تضمین را داشته باشد که در صورت عدم وجود تقاضا برای سهام واحد گزارشگر، در زمانی که صندوق قصد فروش آن را داشته باشد، اقدام به خرید سهام خودش از صندوق خواهد کرد.

■ **ابزار مشقوقه‌ای** که به روشی غیر از مبادله مبلغ ثابتی نقد یا دارایی مالی دیگر با تعداد **ثابتی** از ابزارهای مالکانه‌ی خود واحد تجاری، قابل تسویه است یا تسویه خواهد شد. به عنوان مثال، اختیار خرید سهام منتشرشده توسط واحد گزارشگر که دارنده‌ی آن می‌تواند با پرداخت بهایی معادل ۷۰ درصد قیمت بازار، سهام عادی واحد گزارشگر را خریداری کند، سهام ممتاز که توسط دارندگان می‌تواند بر اساس ارزش بازار آن به سهم عادی تبدیل شود.

درباره‌ی بدهی‌های مالی این نکته قابل توجه است که پیش‌دریافت درآمد و بیشتر تعهدات ناشی از ضمانت که جریان خروجی منافع اقتصادی مرتبط با آن‌ها به شکل تحویل کالا و خدمات است و بیانگر تعهد قراردادی برای پرداخت نقد یا دارایی مالی دیگر نیستند، بدهی مالی محسوب نمی‌شوند. بدهی‌هایی که قراردادی نیستند، مانند مالیات بر درآمد که در نتیجه‌ی الزامات قانونی دولت ایجاد می‌شود، بدهی مالی محسوب نمی‌شوند. همچنین، تعهدات عرفی (طبق تعریف استاندارد حسابداری شماره ۴ "ذخایر، بدهی‌های احتمالی و دارایی‌های احتمالی") ناشی از قرارداد نیستند، در نتیجه، بدهی مالی محسوب نمی‌شوند.

استاندارد درباره‌ی ابزار مالکانه مثالی ارائه نکرده است، و فقط به تعریف آن بدین شرح اکتفا کرده است: قراردادی است که نشان‌دهنده‌ی منافع باقی‌مانده در دارایی‌های واحد تجاری پس از کسر همه‌ی بدهی‌های آن است، مثل سهام منتشر شده واحد تجاری.

نکته‌ی مهم در این جا، تمایز بین بدهی مالی و ابزار مالکانه است. گاهی این تمایز مثل تمایز بین سهام عادی (ابزار مالکانه) و حساب‌های پرداختی (بدهی مالی) مشخص و ساده است. ولی در پاره‌ای موارد مثل تمایز بین بدهی قابل تبدیل به سهام و سهام ممتاز این تمایز دشوار می‌شود. در این باره، استاندارد رهنمودی برای تمایز بدهی مالی از ابزار مالکانه ارائه کرده است. بدین ترتیب که برای تشخیص باید به محتوای قرارداد و تعاریف بدهی مالی و ابزار مالکانه توجه شود. لازم به ذکر است، در طبقه‌بندی ابزارهای مالی در صورت وضعیت مالی واحد تجاری محتوای ابزار مالی بر شکل قانونی آن رجحان دارد. به شکل ساده‌تر می‌توان گفت برای تشخیص باید این پرسش را مطرح کنیم: آیا تعهد قراردادی برای انتقال منافع اقتصادی وجود دارد؟ اگر پاسخ بلی بود، عنصر مورد نظر بدهی مالی است. اگر پاسخ نه بود عنصر مورد نظر ابزار مالکانه است.

مثال ۱: شرکتی قصد دارد به منظور افزایش سرمایه و تامین مالی دو نوع سهام صادر کند:

- سهام ممتاز با نرخ سود سالانه‌ی ۵ درصد و الزام به بازخرید در تاریخ مشخص
- سهام عادی (شرکت قصد دارد این سهام را بعداً بازخرید کند).

نحوه طبقه‌بندی این دو نوع سهام بدین ترتیب خواهد بود:

- سهام ممتاز به دلیل این که تعهد قراردادی است به عنوان بدهی مالی طبقه‌بندی می‌شود.
- سهام عادی به دلیل این که تعهد قراردادی نیست به عنوان ابزار مالکانه طبقه‌بندی می‌شود.

مثال ۲: شرکت این بار قصد دارد به جای سهام ممتاز با الزام به بازخرید در تاریخ مشخص، اقدام به انتشار ۱۰۰۰ میلیارد ریال سهام ممتاز با نرخ سود سالانه‌ی ۵ درصد همراه با دو اختیار زیر کند:

■ یک) این سهام با سهام عادی شرکت به ارزش ۱۰۰۰ میلیارد ریال قابل بازخرید است.

■ دو) این سهام با حق اختیار شرکت قابل بازخرید است.

نحوه طبقه‌بندی این دو حالت بدین ترتیب خواهد بود:

در حالت اول، سهام ممتاز با سهام عادی شرکت به ارزش ۱۰۰۰ میلیارد ریال قابل بازخرید است یعنی، تعداد نامشخصی سهام ضرب در قیمت روز تسویه که معادل ۱۰۰۰ میلیارد ریال ارزش داشته باشد. برای تعیین نوع ابزار مالی در این جا رجوع می‌کنیم به مصادیقی که در تعریف بدهی مالی وجود داشت: قراردادی که از طریق ابزارهای مالکانه خود واحد تجاری قابل تسویه است و ابزار غیرمشتقه‌ای است که واحد تجاری در ازای آن، نسبت به تحویل تعداد متغیری از ابزارهای مالکانه‌ی خود واحد تجاری متعهد است. با این تعریف، حالت اول بدهی مالی است.

در حالت دوم، تعهدی برای بازخرید وجود ندارد. پس ابزار مالکانه است. ولی تعهد برای پرداخت سود وجود دارد. پس این بخش بدهی مالی است. در این جا با نوع جدیدی از ابزارهای مالی با عنوان **ابزار مالی مرکب آشنا شدیم**. ابزار مالی مرکب عبارت است از ابزار مالی غیر مشتقه‌ای که شامل هر دو جز بدهی مالی و ابزار مالکانه باشد. اندازه‌گیری این نوع ابزار مالی در هنگام صدور (نه در هنگام اندازه‌گیری مجدد آن در پایان هر دوره) باید بدین شرح و در سه گام صورت گیرد. در گام اول، ارزش منصفانه‌ی کل ابزار مالی مشخص شود. در گام دوم، ارزش بخش بدهی مشخص شود. و سرانجام در گام سوم، ارزش منصفانه‌ی بخش حقوق مالکانه با کسر مبلغ حاصل از گام یک از مبلغ حاصل از گام دو مشخص شود.

درآمد یا هزینه‌ی مالی، سود تقسیمی، سودها و زیان‌ها

نحوه‌ی ارائه‌ی درآمد یا هزینه‌ی مالی، سود تقسیمی، و سودها و زیان‌های مربوط به ابزارهای مالی بسته به نحوه‌ی طبقه‌بندی ابزارهای مالی مربوط مشخص می‌شود. اگر ابزار مالی مربوط بدهی مالی باشد، در سود و زیان دوره عمل می‌شود. مثلاً سود سهام پرداختی به سهام ممتازی که حق بازخرید برای دارنده‌ی آن وجود دارد، و چنانچه ابزار مالی مربوط ابزار مالکانه باشد، در حقوق مالکانه عمل می‌شود. مثلاً سود سهام پرداختی به سهام عادی. در این ارتباط لازم به ذکر است، مخارج مربوط به معاملات حقوق مالکانه تا میزانی که این مخارج به طور مستقیم قابل انتساب به معاملات حقوق مالکانه باشد، به عنوان کاهنده‌ی حقوق مالکانه منظور می‌شود. مثلاً، حق الزحمه‌ی ثبت و سایر حق‌الزحمه‌های قانونی، مبالغ پرداختی به مشاوران حقوقی، حسابداری و سایر مشاوران حرفه‌ای، مخارج انتشار و حق تمبر و ...

تفاوت دارایی مالی و بدهی مالی

منظور از تفاوت دارایی مالی و بدهی مالی به معنی ارائه‌ی آن‌ها در قالب یک عدد است. این رویه هنگامی باید انجام شود که هم‌زمان هم حق قانونی برای تهاجر مبالغ شناسایی شده وجود داشته باشد، و هم این قصد وجود داشته باشد که یا به صورت خالص تسویه کند یا هم‌زمان با نقد کردن دارایی، بدهی را تسویه کند. در مواردی که واحد تجاری حق تهاجر دارد، ولی قصد تسویه به صورت خالص یا تبدیل دارایی به نقد هم‌زمان با تسویه‌ی بدهی را ندارد، تأثیر این حق بر آسیب‌پذیری واحد تجاری از ریسک اعتباری باید طبق استاندارد حسابداری شماره‌ی ۳۷ "ابزارهای مالی - افشا" افشا شود.

پس از انجام تهاجر طبق این استاندارد جدید اطلاعات زیر باید به شکل جدول به طور جداگانه

برای دارایی‌های مالی و بدهی‌های مالی ارائه شود (مگر این که شکل ارائه‌ی دیگری مناسب‌تر باشد):

- مبالغ ناخالص دارایی‌های مالی شناسایی شده و بدهی‌های مالی شناسایی شده.
- مبالغی که هنگام تعیین مبالغ خالص قابل ارائه در صورت وضعیت مالی تهاتر شده‌اند
- مبالغ خالص قابل ارائه در صورت وضعیت مالی افشای حقوق تهاتر مربوط به دارایی‌های مالی شناسایی شده و بدهی‌های مالی شناسایی شده و مبالغ مربوط به وثیقه‌ی مالی و توافقی خالص‌سازی

ماهیت و میزان ریسک‌های ابزارهای مالی طبق استاندارد حسابداری شماره‌ی ۳۷ "ابزارهای مالی - افشا" ماهیت و میزان ریسک‌های ابزارهای مالی باید هم به صورت کیفی و هم به صورت کمی افشا شوند. در افشای کیفی این موارد باید افشا شود: آسیب‌پذیری از ریسک‌ها و نحوه‌ی ایجاد آن‌ها، و اهداف، رویه‌ها و فرایندهای مدیریت ریسک و روش‌های مورد استفاده برای اندازه‌گیری ریسک و هر گونه تغییر در موارد فوق. افشای اهداف، رویه‌ها و فرایندهای مدیریت ریسک و روش‌های مورد استفاده برای اندازه‌گیری ریسک و هر گونه تغییر نسبت به دوره قبل.

ولی در افشای کمی باید خلاصه‌ای از اطلاعات کمی درباره‌ی آسیب‌پذیری واحد تجاری از ریسک مورد نظر در پایان دوره‌ی گزارشگری و تمرکز ریسک افشا شود. تمرکز ریسک، ناشی از ابزارهای مالی است که ویژگی‌های مشابه دارند و به طور مشابهی تحت تأثیر تغییر در شرایط اقتصادی یا سایر شرایط قرار می‌گیرند. در کنار همه‌ی ریسک‌هایی که باید افشا شوند سه ریسک از اهمیت بالایی برخوردارند که در ادامه به آن‌ها می‌پردازیم.

ریسک اعتباری

ریسک این که یک طرف ابزار مالی به دلیل عدم

ایفای تعهد موجب زیان مالی طرف دیگر شود. مواردی که باید افشا شوند عبارتند از:

- مبلغی که به بهترین شکل، حداکثر میزان آسیب‌پذیری واحد تجاری از ریسک اعتباری در پایان دوره‌ی گزارشگری را بدون در نظر گرفتن هر گونه وثیقه‌ی نگهداری شده یا سایر روش‌های افزایش اعتبار نشان دهد.
- شرحی از وثیقه‌ی نگهداری شده به عنوان تضمین و سایر روش‌های افزایش اعتبار و اثر مالی آن‌ها.
- اطلاعات درباره‌ی کیفیت اعتباری دارایی‌های مالی که نه از تاریخ سررسید آن‌ها گذشته است و نه کاهش ارزش یافته‌اند.

ریسک نقدینگی

ریسک این که واحد تجاری در ایفای تعهدات مربوط به بدهی‌های مالی که از طریق تحویل نقد یا دارایی مالی دیگر تسویه می‌شود، دچار مشکل شود. مواردی که باید افشا شوند عبارتند از:

- تجزیه‌ی سررسید بدهی‌های مالی
- تشریح نحوه‌ی مدیریت ریسک نقدینگی

ریسک بازار

ریسک نوسان ارزش منصفانه یا جریان‌های نقدی آتی یک ابزار مالی به دلیل تغییر در قیمت‌های بازار است. ریسک بازار از سه نوع ریسک تشکیل شده است:

- **ریسک واحد پول:** ریسک نوسان ارزش منصفانه یا جریان‌های نقدی آتی یک ابزار مالی به دلیل تغییر در نرخ‌های مبادله ارز
- **ریسک نرخ سود:** ریسک نوسان ارزش منصفانه یا جریان‌های نقدی آتی یک ابزار مالی به دلیل تغییر در نرخ‌های سود
- **ریسک سایر قیمت‌ها:** ریسک نوسان ارزش منصفانه یا جریان‌های نقدی آتی یک ابزار مالی، به دلیل تغییر در قیمت‌های بازار به غیر از تغییرات ناشی از ریسک نرخ سود یا ریسک واحد پول

صرف‌نظر از این که آن تغییرات در اثر عوامل خاص آن ابزار مالی یا ناشر آن، یا عوامل تأثیرگذار بر تمام ابزارهای مالی مشابه معامله شده در بازار ایجاد شود، مواردی که باید افشا شوند عبارتند از:

- تحلیل حساسیت برای هر یک از انواع ریسک‌های بازار که واحد تجاری در پایان دوره‌ی گزارشگری در آستانه‌ی آن قرار می‌گیرد.
- روش‌ها و مفروضات مورد استفاده در آماده‌سازی تحلیل حساسیت.
- تغییر در روش‌ها و مفروضات مورد استفاده نسبت به دوره‌ی قبل و دلایل این تغییرات. ■

پی‌نوشت‌ها:

- 1- Canadian Institute of Chartered Accountants
- 2- Exposure Draft E40 Financial Instruments
- 3- E40 was modified and re-exposed as Exposure Draft E48 Financial Instruments
- 4- IAS 32 Financial Instruments: Disclosure and Presentation
- 5- IAS 39 Financial Instruments: Recognition and Measurement
- 6- IAS 32 Financial Instruments: Presentation
- 7- IFRS 7 Financial Instruments: Disclosures
- 8- IAS 30 Disclosures in the Financial Statements of Banks and Similar Financial Institutions
- 9- IFRS 9 Financial Instruments

سیدمحمد باقر آبادی: عضو شورای عالی، عضو هیئت تشخیص صلاحیت حسابداران مالی خبره و عضو خبره‌ی انجمن حسابداران خبره‌ی ایران در شاخه‌های تخصصی حسابدار مستقل خبره و حسابدار مالی خبره، مدیر مرکز آموزش حسابداران رسمی (ماحر)، مدرس مراکز آموزش حرفه‌ای، دانشجوی دکتری حسابداری